

Євген КОВАЛЬОВ,

доцент кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

Yevhen KOVALOV,

Associate Professor of the Department
of History of Ukraine,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7740-4332>

«Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» Григорія Галагана та його ідеологічний контекст

У статті аналізується досі не опубліковане джерело для дослідження історії адміністративно-територіального устрою України доби її перебування у складі Російської імперії — записка українського громадського діяча Григорія Галагана (1819–1888) щодо необхідності приєднання частини Малоросійського краю (Чернігівщини та Полтавщини) до Київської губернії, укладена 1857 р. Показано, що Г. Галаган прагнув використати цей захід для полегшення проникнення до Правобережної України під егідою імперських адміністративних структур «малоросійського дворянства», тобто полтавських і чернігівських дворян козацько-старшинського походження, з асимілюванням правобережних польських поміщиків. Виявлено, що ідеологеми, які було викладено в записці Г. Галагана, знайшли відгук у дискурсі доби Січневого польського повстання 1863–1864 рр., зокрема у публіцистиці московського слов'янофіла Івана Аксакова, близького приятеля та однодумця Г. Галагана.

Ключові слова: Григорій Галаган, дворянство, еліта, Київська губернія, Малоросійський край, адміністративно-територіальний устрій, реформа.

“The Project of Joining Part of the Little Russia Region to Kyiv Province” by Hryhoriy Galagan and Its Ideological Context

The article analyses a hitherto unpublished source for studying the history of the administrative-territorial structure of Ukraine during its stay in the Russian Empire – a note by Ukrainian public figure Hryhoriy Galagan (1819–1888) on the need to join part of the Little Russia (Left Bank Ukraine) to Kyiv province, written in 1857. It is shown that Galagan sought to use this measure to facilitate the penetration of the Right Bank Ukraine under the auspices of the imperial administrative structures of the “Little Russian nobility”, i.e. Poltava and Chernihiv nobles of Cossack foremen origin, with the assimilation of right-bank Polish landowners. It was found that this note by Galagan could be based on ideological and political traditions of the reign of Catherine II – and the unifying “mixing” of different ethnic groups within one administrative space in the spirit of Enlightened Absolutism, and at the same time using imperial power resources to develop linking geopolitical problems taking into account the interests of the Ukrainian elite, such as the policy of O. A. Bezborodko. It is established that the ideas set forth in Galagan's note found a response in the discourse of the period of the January Polish uprising of 1863–1864, in particular in the journalism of the Moscow Slavophile Ivan Aksakov, a close friend and ally of Galagan. The article can be useful for researchers of Ukrainian socio-political thought in the mid-19th century.

Key words: Hryhoriy Galagan, nobility, elite, Kyiv province, Little Russia region, administrative-territorial structure, reform.

Історія адміністративно-територіального устрою України часів її перебування у складі Російської імперії є актуальним дослідницьким напрямом.

Цей устрій був вимушеним компромісом між уніфікаторськими прагненнями імперського уряду, його реальними вельми обмеженими адміністративними ресурсами на місцях і необхідністю

урахування історично зумовленого регіонального етнокультурного, соціального, господарського та демографічного розмаїття. Дослідження планування і встановлення адміністративно-територіального поділу є особливо важливим, зважаючи на те, що заходи у цій царині замислювалися і здійснювалися під впливом ідеологем і стереотипів, вартих уваги історика.

Вивчення адміністративно-територіального устрою України «імперської доби» має доволі значну історіографічну традицію. Є розвідки, присвячені як окремим регіонам, так і загалом Україні в її нинішніх межах (зокрема, Верменич Я., 2009). Однак для подальшої аналітики вочевидь потрібні нові джерела. Тому вважаємо доцільним звернення уваги дослідників на «Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» — записку Григорія Павловича Галагана (1819–1888), громадського діяча та заможного поміщика Лівобережної України, яка була складена 1857 р. й нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського серед паперів родинного архіву Галаганів¹. Цей документ містить обґрунтовані пропозиції щодо докорінних змін в адміністративно-територіальному поділі південно-західної України Російської імперії.

Метою статті є аналіз «Проекту приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» Григорія Галагана й виявлення ймовірної мотивації його автора.

Г. Галаган приступив до розробки свого проекту після того, як довідався про намір уряду створити нову губернію із суміжних повітів Курщини, Чернігівщини, Полтавщини та Харківщини, центром якої мав стати Путивль. На жаль, Г. Галаган не зазначив у своїй записці, хто саме повідомив йому про цей намір, обмежившись тільки вказівкою на «достовірні джерела», але припускаємо, що це міг бути хтось з Кочубеїв — Олександр Васильович або його брат Дем'ян Васильович, члени Державної ради, впливові в петербурзьких бюрократичних колах. Г. Галаган був одружений з їхньою племінницею Катериною Василівною Кочубеїв і тривалий час підтримував з ними дружні взаємини.

Пропозиція утворити Путивльську губернію висловлювалася ще під час царювання Миколи I. У 1838 р. на розгляд уряду було подано проект путивльського поміщика О. Львова, що пропонував створити нову губернію з центром у Путивлі, до якої увійшли б суміжні повіти Курщини, Орловщини, Харківщини, Чернігівщини та Полтавщини. У 1844 р. О. Львов знову звертався до уряду з пропозицією заснувати Путивльську губернію. Попри наполегливість, з якою він

просував свій проект, йому так і не вдалося серйозно зацікавити ним петербурзьких можновладців². Нам, втім, не відомо, чи були якось пов'язані пропозиції О. Львова з проектуванням заснування Путивльської губернії на початку царювання Олександра II, на яке відгукнувся Г. Галаган.

Як би там не було, але Г. Галаган виступив рішуче проти появи Путивльської губернії. Свою позицію він доволі докладно обґрунтував. По-перше, Г. Галаган звернув увагу на те, що Путивль є занадто незначним містом, щоб стати губернським центром. По-друге, в межах Путивльської губернії, якби вона дійсно з'явилася, були б об'єднані терени з відмінним правовим статусом, що суттєво ускладнило б керування цим регіоном. Справа в тім, що Чернігівщина, Полтавщина та Харківщина належали до так званих «привілейованих губерній», де існувала свобода винокуріння для поміщиків і козаків. Цей привілей, звісно, поширювався і на ті повіти цих губерній, які проектувалося включити до складу Путивльської губернії, тоді як великоросійські повіти Курщини такого привілею не мали. Крім того, в Малоросії (Чернігівській та Полтавській губерніях) існувало місцеве право, джерелом якого був Литовський статут, що було істотною особливістю цього краю. Позбутися такого правового розмаїття в межах новоутвореної губернії чи-то через скасування особливого статусу українських повітів, чи, навпаки, через поширення привілеїв на великоросійські повіти було, на думку Г. Галагана, неможливо.

Зважаючи на ці аргументи, Г. Галаган був упевнений, що пропозицію про заснування Путивльської губернії необхідно відхилити. Натомість йому хотілося звернути увагу уряду на Наддніпрянську Україну та насамперед на Київ. Це зумовлювалося політичними пріоритетами Г. Галагана того часу. Він вважав, що конче потрібно посилити інтеграцію Західного краю до соціокультурних структур Росії. Досі, на його думку, ці терени, приєднані до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., у громадській думці визнавалися частиною Польщі. Навіть мешканці Лівобережної України вважали Задніпровський край, себто Правобережжя, простором чужим — польським. Так сталося тому, як слушно пояснював Г. Галаган, що зазвичай «характер» краю, його національна приналежність визначалися за верхньою панівною верствою місцевого соціуму, а оскільки в Західному краю дворянсько-поміщицькі спільноти були польськими, то й ці терени автоматично визнавалися польськими.

² Раздорский А. И. Дело о создании Путивльской губернии (1838 г.) в Российском государственном историческом архиве. URL:<http://old-kursk.ru/book/razdorsky/st200201.html>

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. Спр. 7350. 10 арк.

Однак у середині XIX ст. елітарна концепція нації, усталена в ранньомодерний час, за якою нація ототожнювалася з привілейованими станами, невпинно втрачала свою актуальність, поступаючись місцем ідеї масової нації, яка мала постати на основі численного селянства. Тож для визначення «характеру» Західного краю Г. Галаган вважав за потрібне звернути увагу на тамтешні селянські маси. Він писав щодо цього: «Губернії Київська, Подільська та Волинська, невід’ємна частина давньої Русі, населена корінним руським православним народом, через те тільки, що поміщики в них є поляками, іменуються звичайно губерніями польськими»³.

Селянство Західного краю Г. Галаган називає у своєму проекті «руським православним народом». Тут доречно пояснити, що ж саме він мав на увазі, коли вживав концепт «руський народ» і замислювався над русифікацією Західного краю. Передовсім зазначимо, що у структурі його ідентичності визначальним складником була приналежність до малоросійського дворянства — доволі консолідованої регіональної спільноти, в яку входили поміщики Полтавської та Чернігівської губерній, нащадки козацької старшини Гетьманщини. Г. Галаган вважав своєю вітчизною Малоросію, себто Лівобережну Україну (Ковальов Є., 2021. С. 104). У його текстах ми нерідко надібуємо згадки про «малоросійську національність», яку він уявляв як фольклорно-етнографічні особливості традиційної селянської культури (Ковальов Є., 2021. С. 105). У національній концепції Г. Галагана дуже важливе значення мало «іншування», себто визначення власної ідентичності через протиставлення себе та своєї спільноти чужинцям і навіть ворогам. Якщо у світогляді молодого Г. Галагана головними «іншими» були росіяни, що засвідчується, зокрема, його юнацьким щоденником, то у зрілому віці, внаслідок ідеологічного зближення з московським слов’янофільством, ця роль була відведена полякам, точніше — польській шляхті. Перед цим ворогом, як гадав Г. Галаган, необхідно консолідувати православне слов’янство, яке він зазвичай називав «руським народом». Однак це зовсім не означає, що Г. Галаган був прибічником уніфікації цієї спільноти за великоросійським зразком. Малороси-українці, на його думку, мусили зберегти свою національну самобутність, але це було можливо, як йому здавалося, тільки у контексті «руського народу» та під захистом російської монархії. Тому, згадуючи «руський народ», він здебільшого мав на увазі саме українців. Варто також зважати на те, що у зносінах з владою Г. Галаган тоді волів не афішувати зайвий раз

свого малоросійського патріотизму й не нагадувати про українську окремішність, а наголошував на зміцненні єдності «руського народу». Без урахування такої дискурсивної тактики аналіз його текстів є неможливим.

Західний край, а точніше його південна частина — Київська, Подільська та Волинська губернії — є для Г. Галагана тереном безкомпромісного польсько-українського національного протистояння. Він вірив, що зрештою відбудеться деполонізація і русифікація цих земель, проте, вочевидь, то мала би бути власне його «малоросизація». Це означало б, зокрема, що в соціальній структурі цього регіону місце польської шляхти посіло би малоросійське дворянство, й заради цього треба було заручитися політичною підтримкою російського уряду.

До речі, для малоросійського дворянства намагання користуватися військово-політичними ресурсами Російської імперії для досягнення власних цілей було вельми давньою традицією. Приміром, О. А. Безбородько, виходець з лав української козацької старшини, що став керманічем російської зовнішньої політики за царювання Катерини II, переймався узгодженням інтересів своєї вітчизни з інтересами імперії. З. Когут, який ґрунтовно дослідив інтеграцію Гетьманщини до Російської імперії, слушно зазначив, що, на думку О. Безбородька, Україна, ставши частиною потужної російської монархії, зможе нарешті подолати своїх традиційних ворогів — поляків, татар, турків. «З розгромом Криму та поділом Польщі остаточно були знищені двоє найдавніших ворогів козацької України. Для Безбородька та його послідовників це було ще одне обґрунтування необхідності тісного співробітництва з Росією й імперської інтеграції» (Когут З., 1996. С. 228–229). Г. Галаган, прагнучи під егідою імперської влади витіснити з Задніпровського краю польську шляхту й замінити її малоросійським дворянством, рухався шляхом, на який давніше вказував Безбородько.

Надзвичайно важливе значення у політичних планах Г. Галагана було відведено Києву. По-перше, Г. Галаган звернув увагу на незручне окраїнне розташування Києва в межах губернії та генерал-губернаторства, центром яких він був: «Це місто знаходиться на самому рубежі того краю, для якого воно слугує адміністративним осередком, на березі Дніпра, неначе біля морської пристані, у якої місто примикає до сфери цілковито чужої, що не має жодного зв’язку з ним»⁴. По-друге, уряд, на думку Г. Галагана, припустився помилки, відокремивши це місто від Малоросії, себто колишньої Гетьманщини, й перетворивши на адміністративний центр краю з польським панівним класом. Це призвело до певної

³ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7350. Арк. 4 зв. (тут і далі цитати з джерел, написаних російською мовою, наводяться в українському перекладі).

⁴ Там само. Арк. 3 зв.

полонізації Києва. У підсумку, зазначає Г. Галаган, «з Києвом, який мав би слугувати одним із найважливіших центрів руського життя, сталося те, що ми, руські, завдячуючи дивовижній в цьому випадку холоднокровності з нашого боку й навіть духу певної поступливості, що вельми часто в руських зустрічається, дивимося на Київ як на місто чуже, а київські поляки [виділення Г. Галагана. — Є. К.] на нас — як на гостей своїх»⁵. Ця полонізація Києва, як вважав Г. Галаган, проявлялася навіть у дрібних рисах побутових звичок, моди тощо.

Зважаючи на це, Г. Галаган був впевнений, що уряду необхідно подбати про деполонізацію Києва, а для цього потрібно було відновити його зв'язки з Лівобережною Україною — Малоросією. Г. Галаган щиро переймався цим питанням. Він оселяється разом з родиною в Києві й 1855 р. купує садибу на Хрещатику, яка доти належала поляку князю Антонію Любомирському (Ковальов Є., 2021. С. 108). Літо Галагани зазвичай проводили в Сокиринцях — родовому маєтку в Полтавській губернії, а зимували в Києві. Це був приклад того, яким чином можна поєднати Київ з Лівобережною Україною. У своєму проекті Г. Галаган відзначає, що дедалі більше малоросійських панів відкриває для себе Київ, навіть набуває там собі будинки. Цей процес пришвидшився завдяки спорудженню Миколаївського ланцюгового мосту через Дніпро, що значно полегшив сполучення між Лівобережжям і Правобережжям: «З часу влаштування постійного мосту через Дніпро почало проявлятися сильне прагнення в багатьох поміщиках чернігівських і полтавських мешкати в Києві, як місті, що дає чимало зручностей для виховання дітей, загалом для життя, а почасти й згідно з давньою звичкою вважати його адміністративним пунктом»⁶. Ще раніше, в листі до О. В. Кочубея від 27 листопада 1854 р., Г. Галаган писав: «Товариство київське, знову вертаюся до нього, мало-помалу набуває того складу, який давно мав би йому належати. Поміщики нашої [лівої. — Є. К.] сторони Дніпра все більше й більше з'їжджаються та скоро, можливо, переважать числом поміщиків-поляків»⁷.

Дієвим засобом для деполонізації Правобережжя Г. Галаган вважав адміністративно-територіальну реформу, найважливішим складником якої мало стати приєднання до Київщини західних (придніпровських) повітів Чернігівської та Полтавської губерній. Це й відкрило б малоросійському дворянству шлях до Задніпровського краю. Таким чином відбулася б «малоросизація» цих земель. «Нічого й казати про те, наскільки

великою була би важливість перетворення Західного краю знову на край руський, не тільки офіційно, за указом уряду, але й у свідомості всіх мешканців його та теренів, що його оточують. А цього досягнути неможливо нічим так вірно й при тому без тіні насилля, як поділом краю та змішанням його в адміністративному відношенні з губерніями чисто руськими. Через цей захід негайно характер окремішності [польської. — Є. К.] зникає сам собою. Губернські урядові установи, дворянські вибори — все це сполучає в одне місце все населення, змішуючи його й неминуче даючи перевагу тому елементу, якому вона законно та природно належить. За такої умови роздільність національності у дворянстві деяких повітів набуває вигляду простої випадковості та втрачає будь-яке значення», — писав Г. Галаган у своєму проекті⁸.

Г. Галаган пропонував залишити у складі Київської губернії повіти, розташовані уздовж правого берега Дніпра — Київський, Радомишльський, Сквирський, Васильківський, Канівський, Черкаський та Чигиринський. До них мали бути прилучені лівобережні придніпровські повіти Малоросійського краю: від Чернігівської губернії — Остерський та Козелецький, а від Полтавської губернії — Переяславський, Пирятинський та Золотоніський. Крім того, до Київської губернії мала увійти західна частина Прилуцького повіту — терен між річками Супій та Перевід, що передбачено було компенсувати приєднанням до Прилуччини північно-західної частини Пирятинського повіту⁹.

Дніпро, за задумом Г. Галагана, мав стати стрижнем оновленої Київської губернії: якщо досі він був межею, то відтепер перетворюватиметься на об'єднавчий чинник для теренів, розташованих уздовж його берегів. Київ перебуватиме в центрі губернії, а не скраю.

У новій Київській губернії малоросійське дворянство здобуло б перевагу над дворянством польським. Між іншим, саме заради досягнення такої переваги Г. Галаган наполягав на включенні до складу Київської губернії Пирятинського повіту, який хоча й вклинювався б углиб Полтавщини, а тому його незручно було б від неї відокремлювати, але відрізнявся б великою кількістю поміщиків, тоді як в Остерському повіті їх було дуже мало (за даними, зібраними під час підготовки селянської реформи, в Пирятинському повіті було 85 поміщицьких маєтків з сотнею і більше кріпаків, тоді як в Остерському повіті таких було тільки 9 (Приложения, 1860, Полтавская губ. С. 32–36; Черниговская губ. С. 30)).

Якби відбулися перетворення, запропоновані Г. Галаганом, він сам став би поміщиком

⁵ Там само. Арк. 5.

⁶ Там само. Арк. 7.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 46.

⁸ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7350. Арк. 5 зв. — 6.

⁹ Там само. Арк. 7 зв. — 8.

Київської губернії, оскільки мав розлогі володіння у Козелецькому повіті — села Мостище та Лемеші, а також давню родову резиденцію у Покорщині біля Козельця. Не забував він і про своїх родичів та приятелів — пропозицію приєднати до Київської губернії західну частину Прилуцького повіту можна пояснити лишень тим, що між річками Супій та Перевід розташовувалися маєтки Галаганових свояків Кочубеїв — Петра Аркадійовича (двоюрідного брата К. В. Галаган) і його дружини Варвари Олександрівни (уродженої графині Кушельової-Безбородько) — Згурівка, Красне, Аркадіївка, а також володіння Васильчикових, далеких родичів Галаганів, зокрема Миколаївка та Середівка Петра Олексійовича Васильчикова, однодумця Г. Галагана.

Г. Галаган не обмежився у своєму проекті тільки перетворенням Київської губернії, а запропонував ще низку адміністративно-територіальних змін. Найважливішими з-поміж них мало бути заснування нової губернії з суміжних повітів Київщини, Херсонщини та Поділля. Розробляючи свій проект, він вагався у виборі центру для цієї губернії між Уманню і Вознесенськом, але зрештою зупинився на Умані. Отож до Уманської губернії мали увійти Уманський та Звенигородський повіти Київщини, Олександрійський, Бобринецький та Ананьївський повіти Херсонщини й Балтський, Гайсинський та Ольгопольський повіти Поділля. Г. Галаган гадав, що утворення губернії з центром в Умані мало важливе значення для деполонізації Західного краю, бо північні повіти Херсонщини (Новоросії) стали б таким же чинником русифікації Задніпров'я, як і включення частини Малоросії до Київської губернії¹⁰.

У зв'язку з проектуванням Уманської губернії Г. Галаган вважав за потрібне компенсувати територіальні втрати, які мали понести на її користь Подільська та Херсонська губернії. До Подільської губернії він пропонував приєднати західні повіти Київщини, які залишаться «зайвими» після перетворення Київської губернії згідно з його проектом, — Бердичівський, Таращанський та Липовецький. До складу Херсонської губернії передбачалося включити північну частину Таврійської губернії, розташовану за межами Кримського півострова, — Дніпровський, Мелітопольський та Бердянський повіти¹¹.

Варто зазначити, що перетворення адміністративно-територіального устрою, які пропонував у своєму проекті Г. Галаган, нагадують заходи кінця царювання Катерини II. Для Катерининської доби, як і для галаганівського проекту, було притаманно «змішування» в межах

адміністративно-територіальних одиниць населення різного етнокультурного походження. Зокрема, до Київського намісництва напередодні його ліквідації у 1796 р. входили як терени колишньої Гетьманщини, так і землі, приєднані до Російської імперії за другим поділом Речі Посполитої. У складі цього намісництва перебувало одинадцять повітів, розташованих уздовж обох берегів Дніпра: Київський, Остерський, Козелецький, Переяславський, Пирятинський, Лубенський, Золотоніський, Васильківський, Богуславський, Канівський та Корсунський (Атлас Российской империи, 1796. С. 44). Очевидно, що в такому складі Київське намісництво було дуже схожим на оновлену Київську губернію, яку проектував Г. Галаган. Ба більше, південні терени Київського та Брацлавського воєводств невдовзі після приєднання їх до Росії було включено до складу Вознесенського намісництва, утвореного в Північному Причорномор'ї, а це нагадує пропозицію Г. Галагана поєднати повіти з польськими поміщиками та повіти з Новоросії в межах нової Уманської губернії. Він навіть розглядав можливість того, що не Умань, а Вознесенськ буде центром нової губернії, що повернуло би цьому місту той статус, який воно мало за часів правління Катерини II.

Зазначимо також, що невдоволення українського дворянства адміністративно-територіальним відокремленням Києва від Лівобережжя виявилось майже одразу після утворення у 1796 р., на початку правління Павла I, Київської губернії, обмеженої тільки Правобережжям. У написаних на самому початку XIX ст. «Замечаниях, до Малой России принадлежащих» невідомого автора (можливо, О. Шафонського (Бережков М., 1903. С. 8–11)), опублікованих у 1848 р. О. Бодянським у «Чтениях в Обществе истории и древностей российских», містилася критика адміністративно-територіального поділу, запровадженого у Павлівське царювання, зокрема відрив Києва від Малоросійської губернії¹² (Лівобережжя): «Зроблена нині між Малоросійською і Київською губерніями рікою Дніпром межа є вельми незручною. [...] Кордон, прокладений такою рікою, мав би відокремлювати різні держави, а не губернії однієї країни», зважаючи на що варто було б приєднати до Київської губернії частину Лівобережжя уздовж Дніпра (Замечания, 1848. С. 3). Ці зауваження вочевидь нагадують пропозицію Г. Галагана. До речі, він був обізнаний з «Чтениями...» (принаймні вони зберігалися в його бібліотеці¹³), а тому міг ознайомитися і з «Замечаниями...».

¹² Малоросійська губернія була створена 1796 р. і проіснувала до 1802-го, коли її було поділено на Чернігівську та Полтавську губернії.

¹³ ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9.

¹⁰ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7350. Арк. 9–9 зв.

¹¹ Там само. Арк. 9 зв.

Усе це означає, що проєкт Г. Галагана не був скороспілим плодом ідеологічного прожектёрства, а спирався на доволі давні політичні традиції, що намітилися ще на межі XVIII–XIX ст.

Свій проєкт Г. Галаган передав на розгляд міністру внутрішніх справ С. С. Ланському (у листі до дружини з Петербурга від 22 лютого 1858 р. він повідомляє, що «подав йому мою записку про Київську губернію»¹⁴). Однак жодного впливу на урядову політику цей проєкт не справив. На той час пріоритетом для уряду була підготовка селянської реформи, а не зміни в адміністративно-територіальному поділі. Втім, Г. Галаган був переконаний, що здійснення його проєкту могло би дати позитивні результати, зокрема й у зв'язку з проведенням селянської реформи на Київщині. У листі до О. В. Кочубея від 10 жовтня 1858 р., повідомляючи про роботу в Києві комітету з селянської справи, в якому працювали поміщики-поляки, він зауважив, що «згадав про свій проєкт Київської губернії; шкода, якщо не подумают про цю істинно важливу справу»¹⁵.

А втім, згодом в урядових колах розглядалася можливість використання адміністративно-територіальних змін як засобу нейтралізації польського національного руху. У вересні 1862 р. подільське дворянство подало клопотання Олександрю II про приєднання Подільської губернії та всього Західного краю до Царства Польського. У результаті предводителі дворянства були віддані під суд за зазіхання на існуючий державний лад, а міністр внутрішніх справ П. О. Валуев на засіданні Ради міністрів, присвяченому цій справі, запропонував «ліквідувати Подільську губернію, переформувавши її межі» (Валуев П., 1961. С. 192).

Перетворення адміністративно-територіального устрою стало особливо актуальним відтоді, як спалахнуло Січневе польське повстання 1863 р., що призвело до різкого посилення значущості національної проблематики у внутрішній політиці російського уряду та суспільному дискурсі. Саме у цей кризовий час І. С. Аксаков, московський слов'янофіл й ідеолог російського націоналізму на великоросійському етнічному підґрунті, один із найближчих друзів й однодумців Г. Галагана, що є, звісно, особливо важливим для нашої розвідки, у своїй газеті «День» опублікував статтю з промовистою назвою: «Про зміну кордонів Західного краю». У ній ідеться про бажаність перегляду адміністративно-територіального устрою Правобережної України разом з Білоруссю та Литвою заради остаточної перемоги над пресловутим «полонізом». При цьому І. Аксаков у своїх міркуваннях

перебував на тих же ідеологічних засадах, що й Г. Галаган: адміністративний осередок, вільний від «полонізму», може перетягнути на свій бік «полонізовану» периферію. Для унаочнення своїх думок він вдається до вельми поширеної у той час органіцистської метафорики: «Зі зміною громадського осередку змінюється, так би мовити, і кровообіг громадського життя у певній окрузі; перемістить центр з однієї місцевості до іншої — ви дасте інший напрям усім тим — продовжуємо порівняння — кровоносним судинам, котрі приносять кров до центру та розносять її з центру по всьому тілу» (Аксаков І., 1886. С. 261). Тому, наприклад, І. Аксаков пропонує приєднати Чигиринський та Черкаський повіти до Полтавської губернії, зважаючи на те, що вони заселені «колишніми козаками», яких варто було з'єднати з лівобережним («малоросійським») козацтвом. Крім того, Балтський і частково Уманський та Ольгопольський повіти, на думку І. Аксакова, треба було б приєднати до Херсонської губернії. Це мотивується таким чином: «...Якщо для поміщиків-поляків (тобто тих, що вважають себе поляками) Балтського повіту адміністративним центром буде не Кам'янець-Подільськ, якого населення все польське чи ополячене, а губернське місто Херсон, — то замість Кам'янця їм доведеться їздити до Херсона для укладення купчих та інших актів, для перемовин з начальством тощо; їм доведеться, зрештою, брати участь у дворянських виборах уже не в Кам'янці спільно з польськими дворянами, а в Херсоні з руськими дворянами, котрі є тут суцільною і міцною моральною силою». «Уманський або Балтський повіт, приєднаний до Херсонської губернії, — продовжує І. Аксаков, — припинить бути та називатися Західним чи Південно-Західним краєм і зіллється з Росією щільніше, ніж тепер; Західного краю, що є чимось відособленим, убуде [виділення І. Аксакова — Є. К.]» (Аксаков І., 1886. С. 264–265). Те саме мало статися і з Речицьким, Гомельським і Рогачівським повітами Мінської та Могильовської губерній, які І. Аксаков пропонував об'єднати з Чернігівщиною. Польські дворяни Рогачівського повіту, які мали намір добиватися приєднання Могильовської губернії до Царства Польського, відтак мусили б поводитися обережніше: «...У них би не могла з'явитися така дика, безглузда думка або вони ніколи не наслідилися її висловити, якби засідали на виборах разом із завзятими малоросами — дворянами Чернігівської губернії!» — зазначає він (Аксаков І., 1886. С. 267). Лояльність малоросійського дворянства сумнівам не піддавалася. Зрештою, І. Аксаков у своєму плані адміністративно-територіальних перетворень вважав за потрібне використовувати досвід інтегрування до Російської імперії теренів, захоплених

¹⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 46107. Арк. 1 зв.

¹⁵ ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 11098. Арк. 1зв.

за поділами Речі Посполитої при Катерині II (Аксаков І., 1886. С. 269).

Вражаюча схожість пропозицій І. Аксакова з тим, що було викладено у записці Г. Галагана, наводить на думку про обізнаність московського публіциста з її змістом або принаймні з Галагановою точкою зору на інструменти адміністрування у Західному краю. Цілком можливо, таким чином, що завдяки І. Аксакову ідеї із записки Г. Галагана проникли до публічного дискурсу. Зазначимо принагідно, що зв'язки українофілів, насамперед з кіл помісного дворянства, з московськими слов'янофілами заслуговують на поглиблене вивчення, яке може суттєво збагатити уявлення про історію України XIX ст.

Зазначимо насамкінець, що пропозиція Г. Галагана щодо приєднання до Київської губернії теренів, розташованих на лівому березі Дніпра,

зрештою була реалізована, хоча й за зовсім інших суспільно-політичних умов, — це зробило більшовицьке керівництво України після встановлення радянської влади.

Отже, «Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» Г. Галагана є, на нашу думку, прикладом того, як адміністративно-територіальний поділ зумовлюється політичними інтересами. Створюючи свій проект, Г. Галаган мав на меті полегшити малоросійському дворянству проникнення на Правобережну Україну і для цього прагнув скористатися політичними ресурсами Російської імперії. У цьому разі ми бачимо, як, завдячуючи ідеологемам на кшталт «руського народу», прийнятним для імперського уряду, Г. Галаган, власне, прагнув реалізувати малоросійські чи пак українські національні інтереси, репрезентантом яких себе вважав.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Сочинения И. С. Аксакова. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвича» и «Руси». Москва: Тип. М. Г. Волчанинова, 1886. 844 с.
- Атлас Российской империи. Санкт-Петербург, 1796. 52 с.
- Бережков М. Н. М. Е. Марков и его рукописный сборник о черниговской старине. *Сборник Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородько в Нежине*. Т. IV. Отд. II. Нежин, 1903. С. 1–25.
- Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел: в 2 т. Т. 1: 1861–1864 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 420 с.
- Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: у 2 ч. К.: Інститут історії України, 2009. Ч. 1. 364 с.
- Замечания, до Малой России принадлежащие. *Чтения в Обществе истории и древностей российских*. 1848. Кн. I. Отд. III: Материалы отечественные. С. 1–55.
- Ковальов Є. Ментальна мапа Григорія Галагана: територіальне й етнонаціональне структурування в картині світу українського дворянина (середина 1830-х — середина 1860-х років). *Київські історичні студії*. 2021. № 2(13). С. 103–110. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.213>
- Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. К.: Основи, 1996. 317 с.
- Приложения к трудам Редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости: Сведения о помещичьих имениях. Т. 6: Извлечения из описаний имений по губерниям: Харьковской, Полтавской, Черниговской, Екатеринославской, Таврической, Херсонской, Витебской, Виленской, Ковенской и Минской. Санкт-Петербург, 1860. Разд. паг.
- Раздорский А. И. Дело о создании Путивльской губернии (1838 г.) в Российском государственном историческом архиве. URL: <http://old-kursk.ru/book/razdorsky/st200201.html> (дата звернення: 21.12.2021).

REFERENCES

- Aksakov, I. (1886). *Sochineniia I. S. Aksakova. Polskii vopros i zapadno-russkoie delo. Yevreiskii vopros*. 1860–1886. *Stati iz "Dnia", "Moskvy", "Moskvicha" i "Rusi"*. Moscow [in Russian].
- Atlas Rossiiskoi imperii. (1796). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Berezhkov, M. (1903). M. E. Markov i yego rukopisnyi sbornik o chernigovskoi starine [M. E. Markov and His Handwritten Collection of Chernigov Antiquity]. *Sbornik Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Institute kn. Bezborodko v Nezhine*, 4, 1–25 [in Russian].

- Kohut, Z. (1996). *Rosiiskyi tseentralizm i ukrainska avtonomiia. Likvidatsiia Hetmanshchyny, 1760–1830*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Kovalov, Ye. (2021). Mentalna mapa Hryhoriia Galagana: terytorialne ta etnonatsionalne strukturuvannia v kartyni svity ukrainskoho dvorianyna (seredyna 1830-kh – seredyna 1960-kh rokiv) [Mental Map of Hryhoriy Galagan: Territorial and Ethnonational Structuring in Ukrainian Nobleman's World View (mid-1830s – mid-1860s)]. *Kyivski istorychni studii (Kyiv Historical Studies)*, 2 (13), 103–110 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.213>
- Zamechaniia, do Maloi Rossii prinadlezhashchie [Notes about Little Russia]. (1848). *Chteniia v obshchesve istorii i drevnostei rosiiskikh [Readings in the Society of Russian History and Antiquities]*, 2, 1–55 [in Russian].
- Prilozheniia k trudam Redaktsionnykh komissii dlia sostavleniia polozhenii o krestianakh, vykhodiashchikh iz krepostnoi zavisimosti: Svedeniia o pomeshchichikh imeniakh. (1860). Vol. 6, Sankt-Peterburg [in Russian].
- Razdorskii, A. (n. d.). Delo o sozdanii Putivlskoi gubernii (1838 g.) v Rossiiskom gosudarstvennom istoricheskom arkhive. [in Russian]. <http://old-kursk.ru/book/razdorsky/st200201.html>
- Valuiev, P. (1961). *Dnevnik P. A. Valuieva, ministra vnutrennikh del*, Vol. 1, Moscow: Izdatelstvo AN SSSR [in Russian].
- Vermienych, Ya. (2009). *Administratyvno-terytorialnyi ustroi Ukrainy: evoliutsiia, suchasnyi stan, problemy reformuvannia*. Vol. 1, Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 15.01.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)